

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

ГОРБАТЕНКО Людмила Павлівна

УДК 7.017.2:75.051

**СВІТЛОТОНАЛЬНА ПАЛІТРА ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ
У СТАНКОВОМУ ЖИВОПИСУ**

Спеціальність 17.00.05 – образотворче мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата мистецтвознавства

Харків – 2012

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Харківській державній академії дизайну і мистецтв
Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: доктор архітектури, професор,
заслужений архітектор України,
член-кореспондент Української академії архітектури
Кравець Володимир Йосипович,
Харківський державний технічний університет
будівництва та архітектури, зав. кафедрою
образотворчого та декоративного мистецтва,

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор,
академік Національної академії мистецтв України
Федорук Олександр Касьянович,
Національна академія образотворчого мистецтва
і архітектури, зав. кафедрою теорії та історії
мистецтва

доктор мистецтвознавства, професор,
член-кореспондент Національної
академії мистецтв України
Боднар Олег Ярославович,
Львівська національна академія мистецтв,
завідувач кафедри менеджменту мистецтв

Захист відбудеться «22» травня 2012 р. об 13:00 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К64.109.01
при Харківській державній академії дизайну і мистецтв за адресою:
61002, м. Харків, вул. Червонопрапорна, 8

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
Харківської державної академії дизайну та мистецтв за адресою:
61002, м. Харків, вул. Червонопрапорна, 8

Автореферат розіслано «20» квітня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства, доцент

Є.О. Котляр

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку культури постає проблема збереження класичної художньої школи, яка виконує функцію системоутворюючого ядра на тлі багатовекторних рухів розвитку образотворчого мистецтва. Реалістичний живопис несе в собі досконалість художньої форми, створену тисячоліттями історії всесвітньої художньої культури, його прояв впливає на творче освоєння вітчизняних художніх традицій, котрі формують світобачення митця, його естетичні погляди у якнайглибшому розумінні гуманістичного сенсу.

Важливим завданням у реалістичному живописі є необхідність поєднання численних фарб натури в гармонійну кольорову та світлотональну палітру. Структура світлотональної палітри є базою для композиції станкового живопису, де, з одного боку, вона виконує зображальну функцію, тобто формує зображення, а з іншого – впливає на емоційно-чуттєве сприйняття художнього образу, виконуючи виразну функцію. Зображувальна функція досліджувалася багатьма авторами, нараховується чимала кількість навчальних посібників, в яких викладаються основні відомості з галузі науки про колір, але й досі у методиці живопису відсутня єдина науково обґрунтована система поглядів побудови структури світлотональних відносин, немає строгої визначеності в поняттях. Практичні дослідження виразної функції світлотональної палітри не проводились.

Таким чином, проблеми побудови світлотональної палітри у станковій реалістичній картині залишились недостатньо освітленими. Отже, запропонована тема може вважатися цілком актуальною відповідно до поставлених завдань сьогодення.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Дослідження є складовою частиною держбюджетної науково-дослідної програми за темою «Сакральне мистецтво Сходу та Заходу: художні та культурно-філософські аспекти традиції, інтеграції та сучасного розвитку» (державний реєстраційний номер 0101U003031, 2011-2012рр.).

Мета дослідження: виявлення структури та функції світлотональної палітри у формуванні художнього образу у станковому живописі.

Завдання дослідження:

- аналіз літературних джерел і стану вивчення проблеми світлотональної палітри в станковому живопису;
- розробка методики дослідження структури та функції світлотональної палітри;
- проведення експериментального дослідження світлотональної палітри зразків станкового живопису;
- виявлення закономірностей структури палітри світлот живописних

творів у системі художнього образу;

- визначення функцій структури світлотональної палітри в проведенні мистецтвознавчого аналізу на прикладах найбільш характерних палітр;
- встановлення взаємозв'язку між структурою світлотональної палітри, композиційною структурою, змістом художнього твору та емоційною складовою феномену інтегрального художнього образу.

Об'єкт дослідження: світлотональна палітра творів станкового живопису.

Предмет дослідження: функції світлотональні палітри в формуванні художнього образу у станковому живопису.

Методи дослідження ґрунтуються на обстеженні структури світлотональної палітри достатньої для коректних висновків кількості артефактів (100 творів) з використанням сучасних засобів комп'ютерної обробки зображень. У дисертаційній роботі використаний комплексний підхід із застосуванням наступних методів: порівняно-історичний – при освітленні історичних аспектів проблеми; натурне обстеження – при дослідженні зразків станкового живопису; комп'ютерна діагностика – при дослідженні структури світлотональної палітри; науковий аналіз та синтез – при аналізі результатів натурних досліджень творів станкового живопису; мистецтвознавчий аналіз – при вивченні творів станкового живопису та встановленні взаємозв'язку структури світлотональної палітри і виразної складової художнього образу.

Наукова новизна дослідження:

- розроблена авторська методика дослідження світлотональної структури палітри творів станкового живопису;
- вперше проведено обстеження структури світлотональної палітри великої кількості художніх творів реалістичного живопису, головним чином Харківського художнього музею;
- впроваджені нові засоби дослідження з використанням сучасних комп'ютерних програм;
- вперше виявлено сталі структури, які висвітлюють закономірності побудови світлотональної палітри композиції у реалістичному живописі, які притаманні взірцям мистецтва різних країн, художніх шкіл та майстрів;
- вперше у мистецтвознавчому аналізі творів станкового живопису використано структуру світлотональної палітри як виразно формуючий та гармонізуючий чинник художнього образу.

Практична цінність дослідження. Отримані результати досліджень світлотональної структури палітри у живописі можуть бути використані у більш науково обґрунтованому мистецтвознавчому аналізі художніх творів та в навчальному процесі на всіх рівнях підготовки фахівців у галузі образотворчого мистецтва.

Особистий внесок здобувача. Здобувачем розроблена методика і проведені дослідження структури світлотональної палітри творів станкового реалістичного живопису, виявлені стійкі закономірності організації структури світлотональної палітри, встановлений взаємозв'язок між структурою світлотональної палітри і формуванням художнього образу, показана роль світлотональної палітри в мистецтвознавчому аналізі.

У статтях, що написані у співавторстві, доробок автора становить: [1] – пропозиція внесення до учбових завдань з курсу «Кольорознавство» урахування впливу світлотональних відносин на асоціативно-образне сприйняття зображення, а також використання ахроматичної шкали для виявлення загальної світлотної тональності та визначення світлотональних відношень у композиції; [2] – розроблений методичний підхід з використанням світлотонального ряду як основи для побудови та аналізу зображень, у тому числі колірних композицій; [3] – виконаний розгорнутий аналіз стану питання світлотональних відносин у живопису; [13] – проведені дослідження світлотональної структури палітри ста живописних творів і виявлений ефект гармонізації світлотних елементів композиції шляхом організації світлотних відмінностей суворо закономірним чином; [14] – запропонована методика виявлення зв'язку між світлотональними характеристиками зображення і суб'єктивно-психологічними асоціаціями глядача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації висвітлені у доповідях на міжнародних конференціях таких як: Всеукраїнська науково-практична конференція «Мистецька освіта в Україні: проблеми розвитку в контексті Болонського процесу» (Харків, 2006); X наукова конференція професорсько-викладацького складу вищих учбових закладів із спеціальностей напряму мистецтва «Теорія і практика матеріально-художньої культури» (Харків, 2008); Міжнародна науково-практична конференція «Історичні метаморфози мистецтва як культурологічна проблема (Київ, 2008); Всеукраїнська науково-методична конференція «Дизайн – освіта 2008: умови адаптації до європейської освіти і наукового простору» (Харків, 2008); Міжнародна наукова конференція «Соціально-гуманітарні аспекти педагогіки вищої школи» (Харків, 2008); наукова конференція професорсько-викладацького складу ХДАДМ за підсумками роботи в 2007/2008 (Харків, 2008); V Міжнародна науково-практична конференція «Наука і соціальні проблеми суспільства: освіта, культура, духовність» (Харків, 2008); II Російський конгрес «Культурне різноманіття: від минулого до майбутнього» (Санкт-Петербург, 2008); Міжнародна науково-практична конференція «Макрокосм людини-творця в макрокосмі суспільства» (Київ, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Філологія – Мистецтвознавство – Культурологія: нові вододіли і перспективи взаємодії»

(Москва, 2009); V Міжнародний форум «ДИЗАЙН-ОСВІТА 2009: сучасна концепція утворення дизайну України» (Харків, 2009); наукова конференція професорсько-викладацького складу ХДАДМ за підсумками роботи в 2008/2009 у. р. (Харків, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне мистецтво: Трансценденції майбутнього» (Київ, 2009); Міжнародна науково-теоретична конференція «Соціально-політичні і культурні проблеми сучасності» (Сімферополь, 2010); Всеукраїнська науково-практична конференція «Матеріально-художня культура: проблеми теорії і практики» (Харків, 2010); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасне мистецтво в контексті глобалізації: наука, освіта, художній ринок» (Санкт-Петербург 2011); Всеукраїнська науково-практична конференція «Матеріально-художня культура: проблеми теорії і практики» (Харків, 2011); Міжнародна науково-методична конференція «Дизайн-освіта в Україні: сучасний стан, перспективи розвитку та євроінтеграція» (Харків, 2011).

Положення, викладені в дисертації, були використані автором при розробці навчальних програм з дисципліни «Кольорознавство» (розділ «Світло») для студентів I курсу напряму підготовки 6.020207 «Дизайн»; (акт впровадження результатів від 26.12.2011.).

Публікації. Основні результати дослідження викладені у 20 наукових публікаціях, з яких 11 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України, і 9 – у матеріалах наукових конференцій.

Структура роботи обумовлена завданнями дисертаційного дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел (207 позицій) і додатків. Загальний обсяг дисертації – 303 с., у тому числі основної частини – 186 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, розкрито ступінь наукової розробленості проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дисертаційного дослідження, розкрито методологічну основу і методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення, показано міру апробації і характер публікацій, що охоплюють основні результати дисертаційного дослідження.

У **першому розділі** «**Стан вивченості проблеми світлотональної палітри художнього образу у станковому живопису**» визначено стан наукової розробленості теми у культурно-історичному аспекті та джерельну базу дослідження.

Для визначення актуальності заявленої теми у процесі дослідження автором вивчені й узагальнені літературні джерела, що висвітлюють поставлену проблему з античності до сучасності.

У підрозділі 1.1. «Передумови виникнення світлотональної палітри в живопису у авторів античності та середньовіччя» з'ясовано, що античні філософи, такі як Емпедокл, Демокрит, Платон, Аристотель, Теофраст, Лукрецій та інші, заклали філософські основи поглядів на природу в цілому і гармонію в ній, фундаментальні основи вчення про світло та колір, крім того, Аристотель вперше відмітив емоційну силу дії світла. Вчені середньовіччя внесли значний вклад в розробку символіки світла і кольору, визначили символічні сакральні функції кольору, але в розглянуті періоди наукова думка не лише не давала відповіді на питання, пов'язані з поставленою проблемою, але й не ставила ці питання.

У підрозділі 1.2. «Уявлення про світлотональну палітру в живопису за доби Відродження» встановлено, що перші серйозні тексти про світлотональну структуру палітри у живописі станкової картини з'явилися у XIV сторіччі. У період ренесансу тема світла займає помітне місце в працях Д. Вазарі, Ч. Ченніні, Л. Альберті, Леонардо да Вінчі, Д. Ломацо, А. Дюрера. Вже наприкінці XIV сторіччя в трактаті Ч. Ченніно був вказаний засіб дозування пігменту мірою для створення переходу від однієї світлоти до іншої. XV сторіччя Леонардо ознаменував відкриттям у живопису прийому «сфумато» – нюансних світлотіньових градацій, які виявляють форму.

Найвідоміші митці та вчені за доби Відродження, що одночасно підтвердили як практикою, так і її рефлексією, важливість і актуальність проблеми світлотонального рішення картини, створили неперевершені художні зразки, але в теорії їм не вдалося сформулювати алгоритми побудови світлотональних відношень.

У підрозділі 1.3. «Проблема світлотональної палітри художнього образу станкового живопису від Нового часу до сучасної науки» розглянуті численні літературні джерела наступних епох, таких авторів як Д. Енгр, Р. Піль, І. Ньютон, Д. Дідро, Й. Гете, О. Рунге, В. Освальд, Є. Рабкін, Г. Манселл, Г. Гельмгольц, Р. Адамс, В. Бецольт, М. Шеврьоль, Е. Делакруа, В. Гог, О. Венеціанов, І. Крамської, П. Чистяков, І. Левітан, К. Коровін, М. Кримов, М. Алпатов, А. Рілов, К. Зернова, В. Шугаєв, М. Волков, О. Боднар, В. Кравець, В. Петров та ін., що відображають художню практику і її осмислення в науково обґрунтованих поглядах на фізичну природу світла і його функції, як в сакральному, так і в художньому аспекті соціокультурного буття.

Між XVI і XVII сторіччями почав своє формування стиль тенебрізм. При використанні обмеженої кольорової палітри виразність твору досягалась за рахунок великих світлотних контрастів, що давало можливість майстрам пензля збільшувати світлотні градації на формі та сприяло вишуканому світлотональному виконанню зображення. Світлотінь, доведена до граничної виразності, стала у М. Караваджіо найважливішим композиційним чинником.

Композиційний розподіл світла, як прояв образного рішення, втілював у своїх творах Рембрандт та багато інших майстрів пензля, які успадкували світлотональну палітру теневізму та караваджизму.

У XVII сторіччі провідні вчені зробили значний внесок у теорію світла, серед них І. Ньютон, який розробив основу гармонійної системи кольору. Науковець Р. Піль вперше виявив світлоту, як не якісну, а кількісну характеристику. Філософ Д. Дідро відзначив вплив загального світлотного тону у художньому творі.

На рубежі XVIII – XIXст. наука про світло та колір переживає період інтенсивного розвитку. Г. Гельмгольц в розробці основ наукової систематизації кольору знаходить засіб виміру кольору шляхом числового вираження трьох його характеристик, одна з яких є світлота. О. Рунге звернувся в своїх пошуках до системи колірної гармонії, яку В. Освальд доповнив новим правилом гармонії ахроматичних кольорів. Р. Адамс сформулював правила гармонізації, де ахроматичні відношення чорного, білого і сірого складають єдність, а кольори в композиції, що розрізняються тільки за світлотою, можуть гармоніювати між собою. М. Шеврьоль створив кольоровий атлас, де було одержано 22 пороги світлин від спектрального кольору до білого та чорного.

Цілу плеяду митців реалістичного образотворчого мистецтва виховав видатний вчитель П. Чистяков, система викладання якого базується на моделюванні світлотональних відносин у побудові зображення. І. Крамським, була поставлена проблема гармонії у реалістичному живописі, рішення якої художник бачив у співвідношенні світлотональної та кольорової палітри. Необхідність світлотних градацій кольору, їх точної й уважної розробки була усвідомлена митцями реалістичного напряму образотворчого мистецтва, такими як В. Васнецов, Б. Йогансон, К. Коровін, І. Рєпін, В. Суриков, В. Фаворський, У. Хогарт, Ж. Енгр, К. Юон та інші. Насамперед, майстри живопису розглядали структуру лише кольорової палітри, але структура світлотональної палітри залишалась поза їх увагою. У фундаментальних дослідженнях М. Волкова, присвячених композиції та кольору у живопису, приділяється чимало уваги проблемам світлотональної палітри. Стосовно світлотональної структури живописної палітри немає спеціальних досліджень, крім позиції одного засобу гармонізації М. Кримова, який вперше сформулював поняття загального світлотного тону.

У наш час нараховується чимала кількість навчальних посібників, в яких викладаються основні відомості з галузі науки про колір. Привертають увагу роботи таких авторів, як С. Алексєєв, К. Ауер, Г. Беда, Ж. Вібер, В. Візер, В. Гамаюнов, О. Горбенко, С. Данієль, О. Зайцев, В. Зернов, В. Іванов, Ф. Ковальов, В. Кузін, Л. Миронова, Н. Ньюберг, М. Рудін, О. Свешніков, О. Сергєєв, В. Скурідін, Г. Цойгнер, Г. Шегаль. В зауваженій

спеціальній літературі немає роботи, яка б системно відобразила зв'язок світлотональної структури палітри та художнього образу. Автори в своїх дослідженнях використовували структуру колірної палітри, світлотональна палітра не мала глибокого вивчення, тому існує проблема зв'язку світлотних контрастів з художнім образом у картині. В виданнях навчального характеру питання структури світлотональної палітри має фрагментарний вигляд.

Таким чином, опрацьована літературна база виявляє актуальність поставленої проблеми, яка досі не має остаточного науково аргументованого рішення.

У другому розділі «Експериментальне дослідження світлотональної структури творів станкового живопису» розроблена методика дослідження структури світлотональної палітри творів станкового живопису, за допомогою якої були проведені експериментальні дослідження ста творів станкового реалістичного живопису, проведено аналіз результатів експериментального дослідження структури світлотональної палітри, узгоджений з мистецтвознавчим аналізом.

У підрозділі 2.1. «Методика дослідження» застосовується методика аналізу світлотональних відношень у творах станкового реалістичного живопису, яка передбачає тимчасову відмову від дослідження не тільки семантики твору, але й колірної просторової структури композиції на цьому етапі. Розглядається тільки об'єктивна картина співвідношень світлотональних плям, які створюють композицію в межах полярих контрастних світлот від найбільшого до найтемнішого. Методика, побудована на підставі відомої в експериментальній психології шкали порогів світлорозрізнення та сучасних методах дослідження з використанням комп'ютерних програм, включає наступні етапи :

- визначення експериментальної бази об'єктів дослідження – сто музейних зразків творів станкового реалістичного живопису, головним чином, Харківського художнього музею, вибраних за законом випадкових чисел;

- побудова експериментальної порогової шкали світлот, адаптованої до комп'ютерних програмних технологій;

- переведення інформації колірного поля картин в чорно-біле зображення;

- проведення вимірів рівнів світлоти у світлотональних елементах композицій експериментальних зразків;

- складання світлотональних шкал палітр досліджених творів;

- систематизація отриманих результатів за допомогою світлотного аналізу, що розподіляє зразки згідно методу структуризації світлотональної палітри;

- аналіз виразних і образотворчих художніх засобів формування художнього образу в аспекті світлотональної структури палітри і можливості

впливу цих засобів на виявлення емоційної складової художнього образу;

- встановлення функцій структури світлотональної палітри у формуванні художнього образу шляхом виявлення герменевтичних сенсів творів.

Створений алгоритм дослідження структури світлотональної палітри (рис.2.1.).

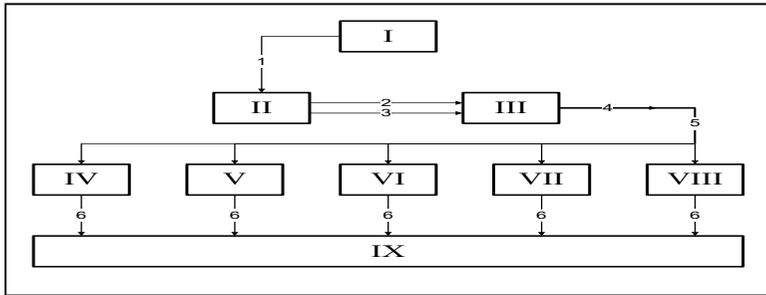

Рис.2.1. Алгоритм світлотонального аналізу зображення

I. Кольорове зображення	1) Image>Adjustments>Desaturate
II. Градації світлотних відношень	2) Image >Adjustments >Posterize
III. Плямове зображення	3) Image>Adjustments>Levels
IV – VIII. Виділені плями світлот	4) Magic Wand Tool
IX. Індивідуальна шкала світлот	5) Layer>New>Layer Via Copy
	6) Ідентифікація за еталонною шкалою за допомогою палітри Info

Введена класифікація за принципом внутрішніх контрастів світлотних діапазонів, де виявлено сім світлотних груп: № 1 – світлі, № 2 – середні, № 3 – темні, № 4 – світлі і середні, № 5 – середні і темні, № 6 – світлі, середні, темні, № 7 – світлі і темні. Результати комп'ютерного аналізу дозволяють провести кількісне дослідження структури світлотональної палітри. Узагальнення результатів цього вивчення дозволяє виявити можливі закономірності структуризації палітр, що вважається найцікавішим з точки зору чинників гармонійної організації художніх засобів.

Підрозділ 2.2. «Дослідження структури світлотональної палітри зразків станкового живопису» присвячений аналізу світлотональної структури палітри творів живопису. Для експерименту були використані твори реалістичного живопису з колекції ХХМ, ДТГ ДМОМ. Вибірка артефактів проводилась за законом випадкових чисел за допомогою комп'ютерної програми. Твори класифікувалися за сімома світлотними групами. Найчастіше в досліджених роботах митці використовували світлотний діапазон групи № 6 – 56%; 35% творів написано в діапазоні світлот групи № 5,

де задіяні середні і темні групи світлот; в групі середніх світлот № 2 – 1%, в діапазоні світлих та середніх світлот групи № 4 – 8%. Серед проаналізованих робіт не виявлено жодної, створеної у світлотних діапазонах груп № 1, № 3, № 7, тобто нюанс світлих або темних і максимальний контраст без використання групи середніх світлот (рис. 2.2).

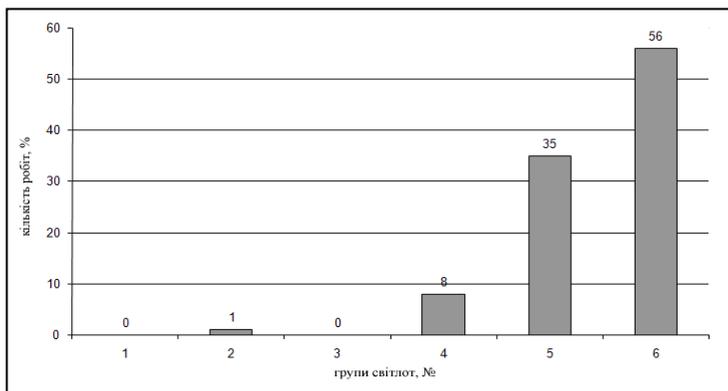

Рис.2.2. Розподіл досліджених робіт згідно груп світлот

Аналіз показав, що в усіх полотнах присутній ритмічний розподіл світлот у композиції. Виявлено чотири основні типи організації рядів світлот: 1 – рівномірний, 2 – такий, що чергується, 3 – такий, що складно чергується та 4 – відповідний ряду Фібоначчі, Люка. В ході дослідження принципів організації світлотональної шкали в композиціях досліджених зразків були отримані результати, приведені у діаграмі розподілу світлотних типів закономірної організації проаналізованих творів (рис. 2.3).

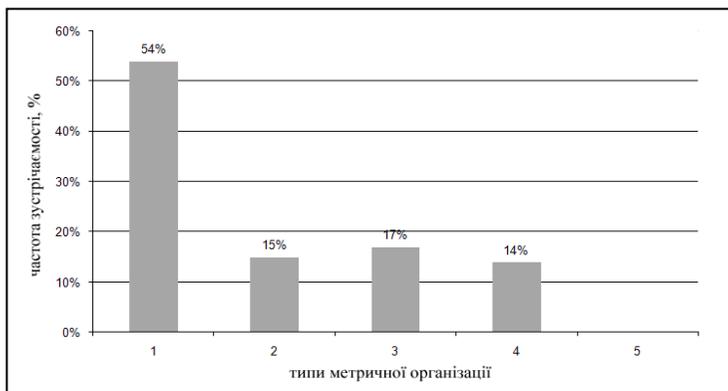

Рис.2.3. Основні типи організації світлотних плям у композиції

Рівномірний метричний ряд характеризується однаковим порогом відмінностей світлотних плям, виявлених у структурі живописного твору. У ритмометричному ряду, що чергується, світлотні плями відрізняються двома різними порогоми, які повторюються з однаковою періодичністю. У метроритмічному ряду, що складно чергується, два порогові відмінностей світлот чергуються з різною періодичністю, а в ряду, відповідному до Фібоначчі і Люка, інтервал до наступної світлотної плями дорівнює сумі інтервалів між двома попередніми плямами згідно з еталонною шкалою світлот. Рівномірний тип метричної організації світлот (1) є домінуючим і складає 54%, за ним той, що складно чергується (2) і що чергується (3) ряди, які складають 15% і 17% відповідно, і 14% доводиться на світлотні структури, організовані відповідно до рядів Фібоначчі, Люка (4). При рівномірному типі метричної організації збільшення порогів відмінностей світлин між основними плямами призводить до посилення контрастів. Наростаюча активність в тому або іншому напрямку сприяє, так само як і в музиці, емоційній напрузі. У ряду, відповідному Фібоначчі, наростаючий крок порогів світлорозрізнення призводить до найсильніших контрастів, що вносить драматизм і напругу замість пасторального ладу, залишаючись у рамках гармонійних зв'язків.

Отримані результати доводять можливість використання закономірної організації світлотональних елементів палітри в художніх творах станкового реалістичного живопису для досягнення їх гармонізації в єдиний цілісний досконалий артефакт та формування того чи іншого емоційного стану .

У підрозділі 2.3. «Аналіз світлотональної структури палітри творів станкового живопису» проведено мистецтвознавчий аналіз ста творів станкового живопису з точки зору структури світлотональної палітри. Зроблено спробу пов'язати світлотональні відношення з внутрішнім сенсом творів живопису з застосуванням герменевтичного підходу, який дозволяє розкрити нові грані художнього образу, та глибше осмислити задум митця. Закономірності організації світлотональної палітри розглядаються як засіб гармонізації палітри художнього твору у реалістичному, побудованому на класичних традиціях, станковому живопису. Гармонійність світлотональної палітри не вичерпує необхідних можливостей набуття виразності у реалістичному живопису, що розгортає у композиційному просторі картини драматургію її сюжету, який реалізується конкретним зображенням об'єктів цього сюжету і потребує для впливу на глядача не тільки гармонійності, як художнього тла, але й можливого загострення світлотональних контрастів. Ці контрасти досягаються у різних діапазонах означених груп у зв'язку із сюжетами та ідеями творів і вони не вступають у протиріччя із світлотональною гармонією. Автор намагався збудувати теоретичну модель, що віддзеркалює структуру та функції світлотональної палітри у системі всіх художніх засобів побудови інтегрального феномена художнього образу.

У третьому розділі «Функції світлотональної палітри у формуванні художнього образу» визначено можливість використання даних про структуру світлотональної палітри творів станкового реалістичного живопису в проведенні глибокого мистецтвознавчого аналізу та встановлено взаємозв'язок між структурою світлотональної палітри та її функцією у формуванні художнього образу.

У підрозділі 3.1. «Функції світлотональної палітри у формуванні емоційної та семантичної складової художнього образу» проаналізовані найбільш типові артефакти для виявлених за світлотними характеристиками груп, такі як: «Хлопчик з собакою» В. Борисова-Мусатова, «Руанський собор» К. Моне, «Микола Мирлікійський визволяє від страти трьох невинно засуджених» І. Репіна, «Саврійські пірати, що продають здобич» Г. Семирадського, «Дубовий гай» І. Шишкіна. На прикладі цих творів розглянуті закономірності світлотональної структури палітри одночасно з мистецтвознавчим аналізом і герменевтичною спробою з'ясувати значення і зміст цих творів. Три об'єктивні характеристики світлотональної палітри, що формують світлотний лад живописного реалістичного твору, визначають його основні функції у створенні справжньої семантично змістовної та емоційної

глибини художнього образу. Загальний світлотональний лад, що відносить твір до однієї з виділених за цією ознакою груп, цілком природно, диктує загальний емоційний фон, на якому розгортається драматургія сюжету. З великою мірою вірогідності твори, засновані на темній загальній тональності, диктуватимуть глядачеві мінорний настрій, мажорне сприйняття характерніше для узагальненої світлої палітри. Природно чекати від узагальненої середньої світлої палітри без різких контрастів порівняно спокійного, навіть споглядального емоційного ефекту, що сприяє спокійнішому поглибленому проникненню у справжні герменевтичні сенси. Палітра, побудована на різких контрастах світлот, створюватиме драматичний конфлікт, що дозволяє гостріше відчутти закладені у сюжеті протиріччя. Якщо загальна світлотна тональність і наявність контрастів реалізують функцію створення емоційного фону для переживання драматургії сюжету, то виявлене в дослідженні закономірне структурування палітр в професійному традиційному реалістичному мистецтві не тільки створює досконалу гармонію, але й формує певний стан чуттєвого сприйняття твору. Так, рівномірний тип організації світлотональної палітри формує стійку внутрішню рівновагу, створюючи статичний, спокійний, умиротворений емоційний стан. У разі організації світлотональної палітри по типу, що чергується та складно чергується, виникає внутрішній діалог, який створює композиційний рух і викликає емоційну напругу. Організація світлотональної палітри відповідно до числових рядів Фібоначчі або Люка створює потужну внутрішню динаміку та сильну емоційну напругу, що викликають глибокі душевні переживання або високий духовний підйом при збереженні загальної цілісності й гармонійності твору. Таким чином, світлотональна структура станкового твору створює основу картини, на якій розгортається живописний візерунок сюжетної лінії, визначає загальний емоційний стан полотна і задає ступінь чуттєвої напруги роботи, тобто грає суттєву роль у формуванні цілісного і емоційного сприйняття художнього образу.

У підрозділі 3.2. «Гармонійна світлотональна структура художнього образу» стверджуються теоретичні положення, які цілком виправдано пояснюють існування однієї з головних граней сформованого досконалого художнього образу – гармонійності, яка особливо притаманна традиційному образотворчому мистецтву. В обстежених артефактах чітко структурування світлої палітри відповідає принципам гармонізації, що впливають з необхідності пов'язати елементи композиції в єдине ціле. Принцип «єдність у різноманітті», відомий ще з античної естетики, реалізується його досягненням в усвідомленні подібності в дозах світлотних контрастів, що розрізняють елементи композиції. Цей принцип виявляє себе також в інших художніх формах, та в організації природних систем. Таким чином, увесь світ, як природний, так і штучний, будується за єдиними універсальними законами.

Кожен митець, свідомо чи підсвідомо, відчуваючи всеохоплюючу дію антиентропійних законів гармонії, яка протистоїть хаосу і руйнації, створює образи, в яких глядач, слухач або читач також свідомо чи підсвідомо вбирає в себе приховані у живій художній тканині твору внутрішні структурні закономірності організації естетичної форми. Саме вони створюють потужний емоційний фон для зчитування глибинних герменевтичних сенсів, закладених у справжніх шедеврах мистецтва, причому, неухильне дотримання цих внутрішніх законів формування художньої форми аж ніяк не заважає яскравим творчим особистостям створювати не менш яскраві, образно неповторні твори, так само, як і природа створює численні приклади досконалості, суворо дотримуючись при цьому законів фізики та хімії.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз літературних джерел в контексті поставленої проблеми світлотональної палітри, яка є найважливішим чинником морфологічних і семантичних складових художнього образу у живописі, показав наявність спроб осмислити природу світла від розгляду категорії світла і пітьми як змістовних чинників художнього образу до конкретних професійних і педагогічних прийомів зображальності і виразності у творах. В решті решт у науковій літературі не вдалося знайти конкретних відповідей на заявлену в дослідженні проблему світлотональної палітри у станковому реалістичному живопису, оскільки дослідження у цій галузі фрагментарні й не системні. Необхідність глибокого науково аргументованого її дослідження визначається потребою збереження традицій реалістичного станкового живопису і, відповідно, збереження і розвитку професійної художньої школи.

2. Розроблена авторська методика дослідження структури світлотональної палітри творів станкового реалістичного живопису, заснована на використанні відомої в експериментальній психології шкали порогів світлорозрізнення та сучасних методах комп'ютерного аналізу, яка включає розрізнення основних світлотних плям в зображенні та встановлення структури світлотональних палітр, що відображають кількісне співвідношення рівнів світлот.

3. На основі розробленої методики проведені експериментальні дослідження структури світлотональної палітри ста творів станкового реалістичного живопису, наданих переважно ХХМ. Виявлено чотири групи загальної світлотної тональності і чотири типи організації структури світлотних відношень, що свідчить про наявність суворо закономірностей у побудові структури світлотональної палітри творів реалістичного станкового живопису.

4. Аналіз результатів експериментального дослідження показав

неухильне знаходження в усіх артефактах метричної, ритмометричної, та відповідної числовим рядам Фібоначчі, Люка закономірностей організації структури світлотональної палітри. Означені закономірності світлотональної організації композиції забезпечують системну цілісність при збереженні внутрішнього різноманіття. Отримані закономірності відповідають загальновідомим в багатьох видах мистецтва і природознавства закономірностям числових рядів, структура яких відображує ознаки досконалих систем. Такі системи містять у своїй організації принципи гармонійних відношень статичності й динамічності, урівноважені між собою, зокрема, у візуальних мистецтвах «до схожості й відмінності», які дозволяють за наявності динаміки «відмінностей» зберігати єдність і цілісність.

Знайдені в дослідженні закономірності є проявом у художньому процесі фундаментальних законів всепроникної гармонії, яка визначає красу і досконалість всесвіту.

5. Показана можливість використання характеристик світлотональної структури палітри при проведенні мистецтвознавчого аналізу на прикладах найбільш характерних творів станкового реалістичного живопису, що представляють різні типи організації світлот у композиції. Якщо загальна світлотна тональність та наявність контрастів реалізують функцію створення загального емоційного фону, причому, значний крок порогів світлорозрізнення у шкалі світлот палітри диктує більшу динамічність загального ладу, то виявлена в дослідженні закономірна структуризація палітр не лише організує розвиток композиційного руху в творі, але реалізує ще одну найважливішу функцію в професійному традиційному реалістичному мистецтві – створення досконалої гармонійної структури живописного твору. Реалізація цієї функції відбувається як за допомогою об'єктивного впливу світлотональних контрастів на психофізичне сприйняття візуальної інформації людиною, що первинно, так і осмислення сакрального змісту фундаментальних понять світла та його антитези п'єтми й одвічної боротьби між ними, що завершує свідоме й підсвідоме чуттєве сприйняття художнього образу.

6. Встановлений взаємозв'язок між об'єктивним загальним світлотним ладом, структурою світлотональної палітри та структурою художнього образу. Кожна виявлена група творів, що характеризується певним діапазоном динаміки світлот та їх інтегральною світлотональністю, визначає загальний емоційний настрій твору. При цьому, загальна світлотна тональність, впливаючи спочатку психофізіологічно, надалі визначає і герменевтичний підтекст. Так оптичні характеристики палітри сприйняття глядача через емоційну і смислову складові набувають сакрального значення.

Показано вплив закономірної організації світлот на встановлення внутрішньої динамічної рівноваги світлотних елементів композиції, що

формує у глядача певні емоційні стани і створює основу для формування цілісного та гармонійного художнього образу.

Знайдені закономірності є важливою ознакою класичного, в широкому розумінні цього слова, реалістичного живопису і невід'ємною властивістю традиції художньої культури.

7. Перспективи дослідження полягають у застосуванні авторської методики до художньо-виразних засобів сучасного образотворчого мистецтва. Отримані в дисертації результати допоможуть розширити наукову базу для проведення глибокого аргументованого мистецтвознавчого аналізу, крім того, можуть бути використані в навчальному процесі професійної підготовки майстрів реалістичного живопису в традиціях вітчизняної класичної художньої школи.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Горбатенко Л. П., Безруков А. А. Творческий аспект в обучении студентов изобразительному искусству /Л. П. Горбатенко, А. А. Безруков // Збірка наукових праць Інституту проблем сучасного мистецтва АМУ. Випуск другий. «Сучасні проблеми художньої освіти в Україні», присвячених Всеукраїнській акції «Мистецтво молодих – 2006». – К.: Видавничий дім А+С, 2006. – Вип. 2. – С. 56 – 60.

2. Горбатенко Л. П., Безруков А. А. «Особенности использования ахроматических цветов в базовом курсе «Цветоведение» / Л. П. Горбатенко, А. А. Безруков // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. пр. – Харків: ХДАДМ, 2007. – № 9. – С. 3-9.

3. Кравець В. Й., Горбатенко Л. П. Світлотональність у живопису / Володимир Кравець, Людмила Горбатенко // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. пр. – Харків: ХДАДМ, 2008. – № 5. – С. 61– 65.

4. Горбатенко Л. П. Про призначення митця у культурі /Людмила Горбатенко // Науковий вісник. Випуск п'ятий. АМУ Ін-т проблем суч. мис-ва «Художня культура. Актуальні проблеми». – Київ:, 2008. – С. 76 – 82.

5. Горбатенко Л. П. Призначення митця у культурі / Людмила Горбатенко // Збірник матеріалів X наукової конференції «Теорія і практика матеріально-художньої культури». – Харків: ХДАДМ, 2008. – С. 42 – 45.

6. Горбатенко Л. П. В поисках гармонии / Людмила Горбатенко // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ХДАДМ за підсумками роботи у 2007/2008 н.р. – Харків. ХДАДМ, 2008. – С. 33 – 35.

7. Горбатенко Л. П. Тенебризм как способ выразительности художественной формы в живописи / Людмила Горбатенко // Міжнародна

науково-практична конференція «Мікрокосм людини-творця в макрокосмі суспільства». – Київ: ІПСМ АМУ, 2009. – С. 35.

8. Горбатенко Л. П. Бинарный код в живописи / Людмила Горбатенко // Филология – искусствознание – культурология: новые водоразделы и перспективы взаимодействия: Междунар. науч. конф.: тез. докл. и сообщ. – М., 2009. – С. 24.

9. Горбатенко Л. П. Возможность использования шкалы светлот для оценки светотональной структуры произведений живописи / Людмила Горбатенко // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. пр. – Харків: ХДАДМ, 2009. – № 6. – С. 39 – 45.

10. Горбатенко Л. П. Аналіз світлотональних відносин у творах живопису як додаткове завдання до курсу «Кольорознавство» / Людмила Горбатенко // Наукова конференція професорсько-викладацького складу ХДАДМ за підсумками роботи у 2008/2009 н.р. – Харків: ХДАДМ, 2009. – С. 14 – 16.

11. Горбатенко Л. П. Світлотональна палітра творів живопису / Людмила Горбатенко // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті: Зб. наук. пр. – Харків: ХДАДМ, 2009. – № 3 – 4. – С. 7 – 11.

12. Горбатенко Л. П. Методика определения палитры светлот живописного произведения / Людмила Горбатенко // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. – Харків: ХДАДМ, 2009. – № 5. – С. 10 – 13.

13. Кравец В. И., Горбатенко Л. П. Гармонические принципы формирования светотональной палитры в станковой живописи / Владимир Кравец, Людмила Горбатенко // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. – Харків: ХДАДМ, 2009. – № 6. – С. 16 – 21.

14. Горбатенко Л. П., Зуев И. А. Светотональный аспект восприятия живописи / Людмила Горбатенко, Игорь Зуев // Материалы III Международной научно-теоретической конференции «Социально-политические и культурные проблемы современности». – Симферополь: ДИАЙПИ, 2010. – С. 164 – 167.

15. Горбатенко Л. П. Вплив світлотональної структури зображення на сприйняття творів живопису. / Людмила Горбатенко // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. пр. – Харків: ХДАДМ, 2010. – № 1. – С. 100 – 105.

16. Горбатенко Л. П. Секреты изобразительного творчества Борисова-Мусатова / Людмила Горбатенко // Збірник матеріалів науково-практичної конференції – Харків: ХДАДМ, 2010. – С. 23 – 30.

17. Горбатенко Л. П. Розподіл світлин у творах реалістичного станкового живопису / Людмила Горбатенко // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті. Харківська державна академія дизайну і мистецтв. – Харків: ХДАДМ, 2010. – № 2. – С. 20 – 22.

18. Горбатенко Л. П. Анализ светового кода произведений живописи / Людмила Горбатенко // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Современное искусство в контексте глобализации»: наука, образование, художественный рынок. – СПб.: СПбГУП, 2011. – С. 43 – 46.

19. Горбатенко Л. П. Влияние светотональной структуры палитры на выразительную функцию художественного образа в картине И. И. Шишкина «Дубовая роща» / Людмила Горбатенко // Матеріально-художня культура: проблеми теорії та практики //Збірник статей Всеукраїнської науково-практичної конференції за підсумками роботи у 2010/2011 н.р. – Харків: ХДАДМ. 2011. – С. 30 – 31.

20. Горбатенко Л. П. Основные принципы гармонизации в художественном образе / Людмила Горбатенко // Вісник ХДАДМ: Зб. наук. пр. – Харків: ХДАДМ, 2011. – № 7. – С. 122 – 124.

АНОТАЦІЯ

Горбатенко Л. П. Світлотональна палітра художнього образу у станковому живопису. – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата мистецтвознавства за фахом 17.00.05 – образотворче мистецтво. – Харківська державна академія дизайну і мистецтв. – Харків, 2012.

Дисертація містить теоретичне та експериментальне дослідження світлотональної палітри художнього образу у станковому живопису.

За допомогою сучасної науково обґрунтованої методики у дисертації досліджено структуру та функції світлотональної палітри. Результати експериментального дослідження доводять наявність суворих закономірностей, як засобів гармонізації палітри художніх творів у реалістичному живопису. Автором встановлений взаємозв'язок між об'єктивною картиною структури світлотональної палітри та її функцією у формуванні цілісного художнього образу у реалістичному станковому живопису на всіх обстежених художніх взірцях.

Отримані у дисертації результати дозволяють продовжувати дослідження об'єктивних характеристик виразних засобів у художній творчості з використанням сучасних наукових методик дослідження, а також використовувати і результати в навчальному процесі виховання майстрів реалістичного живопису у традиціях вітчизняної класичної художньої школи, та розширити можливості аналізу художніх творів у мистецтвознавстві.

Ключові слова: світлота, шкала світлин, живопис, художній образ.

АННОТАЦИЯ

Горбатенко Л. П. Светотональная палитра художественного образа в станковой живописи. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.05 – изобразительное искусство. – Харьковская государственная академия дизайна и искусств. – Харьков, 2012.

Диссертация содержит теоретическое и экспериментальное исследование светотональной палитры художественного образа в станковой живописи.

С помощью современной научно обоснованной методики в диссертации исследовано структуру и функции светотональной палитры в формировании художественного образа станковой реалистической живописи. Использован метод анализа светотональной структуры палитры произведений живописи с помощью шкалы порогов светоразличения. Экспериментальной базой для исследования стали высоко художественные образцы, главным образом, Харьковского художественного музея.

Результаты экспериментального исследования выявили соблюдение четкой организации в структуре светотональной палитры реалистической живописи. Была обнаружена закономерная организация соотношений светлот в пятнах композиции картин, которые подчинялись равным, либо переменным шагам различения светлот, либо закономерностям числовых рядов Фибоначчи, Люка. Определены основные функции светотональной структуры в формировании эмоциональной выразительности и гармонизации светлотной палитры произведения, которая обеспечивает системную целостность при сохранении внутреннего многообразия. Реализация этой функции происходит как с помощью объективного влияния светотональных контрастов на психофизическое восприятие визуальной информации человеком, что первично, так и на осмысление сакрального содержания фундаментальных понятий света и его антитезы тьмы и исконной борьбы между ними, что завершает сознательное и подсознательное чувственное восприятие художественного образа.

Показана возможность использования характеристик светотональной структуры палитры при проведении искусствоведческого анализа на примерах наиболее характерных произведений станковой реалистической живописи, представляющих разные типы организации светлот в композиции. Общая светлотная тональность и наличие контрастов реализуют функцию создания общего эмоционального фона, а выявленная в исследовании закономерная структуризация палитры не только способствует целостности и гармоничности художественного образа, но и организует развитие композиционного движения в произведении. Найденные закономерности являются важным признаком классической, в широком понимании этого слова, реалистической живописи и неотъемлемым свойством традиции

художественной культуры.

Полученные закономерности соответствуют общеизвестным во многих видах искусства и естествознания закономерностям числовых рядов, структура которых отражает признаки совершенных систем. Такие системы содержат в своей организации принципы гармонических отношений статичности и динамичности, уравновешенные между собой, которые позволяют при наличии динамики «различий» сохранять единство и целостность.

Найденные в исследовании закономерности являются проявлением в художественном процессе фундаментальных законов всепроникающей гармонии, которая определяет красоту и совершенство мироздания.

Полученные в диссертации результаты позволяют продолжить исследование объективных характеристик выразительных средств в художественном творчестве с использованием современных научных методик исследования, а также использовать эти результаты в учебном процессе воспитания мастеров реалистической живописи в традициях отечественной классической художественной школы, а также расширить возможности анализа художественных произведений в искусствоведении.

Ключевые слова: светлота, шкала светлот, живопись, художественный образ.

SUMMARY

Gorbatenko L. P. Light tonal palette of painterly icon in easel painting.
Manuscript.

The thesis for candidate's degree in specialty 17.00.05 – Fine Art. Kharkiv. State Academy of Design and Arts, Kharkiv, 2012.

Light tonal palette of painterly icon in easel painting has been researched by author in this dissertation by theoretic and experimental methods. Functions and structure of the Light tonal palette has been examined. Results of experimental research confirm the existence of rigorous regularities in usage of Light tonal palette of true-to-life painting, which verifies the opportunity of usage these regularities for harmonization works of art. The correlation between the structure of an objective picture of Light tonal palette and its function in formation of a complete painterly icon in realistic easel painting in all surveyed art samples has been revealed by author.

The dissertation opens further prospects of the scientific research by way of perfection of a procedure of definition Light tonal structure of pictures and its usage for tracking down of quantitative laws of parities Light tonal spots and their influence on perception of an artistic image, as well as the usage of the received results in pedagogies and psychology. The procedure can be used in the art criticism analysis and during training the future artists and critics.

Key words: lightness, scale of lightness, harmony, painting, painterly icon, art criticism analysis.

Наукове видання

Горбатенко Людмила Павлівна

**СВІТЛОТОНАЛЬНА ПАЛІТРА ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ
У СТАНКОВОМУ ЖИВОПИСУ**

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства
17.00.05 – образотворче мистецтво

Підписано до друку 5.10.2012 р. Формат 60x90 1/16.
Папір офсетний. Друк – ризографія. Умовн. дрк. арк. 0,9.
Гарнітура Times New Roman. Наклад 100 прим. Зам. № 27
Надруковано у ФОП Шевченко
Свідоцтво про державну реєстрацію №04058870Ф0070809
м. Харків, вул. Петровського, 34
т.: 700-42-81

